

STD : 11

વाणिज्य व्यवस्था અને સંચાલન

પાઠ : 3

ધંધકીય સેવાઓ - 2

સ્વાધ્યાય સોલ્યુશન

પ્રશ્ન 1. નીચેના પ્રશ્નોના જવાબનો સાચો વિકલ્પ પસંદ કરી લખો :

(1) ક્યા પ્રકારના ખાતામાં જમા રકમ પર વ્યાજ આપવામાં આવતું નથી ?

- (A) બચત ખાતું
- (C) રીકરિંગ ખાતું

(B) ચાલુ ખાતું

- (D) બાંધી મુદતનું ખાતું

(2) આ પ્રકારના ખાતામાં નિશ્ચિત સમયે નિશ્ચિત રકમ જમા કરાવવી ફરજિયાત છે.

(A) બચત ખાતું

(C) રીકર્ડિંગ ખાતું

(B) ચાલુ ખાતું

(D) બાંધી મુદતનું ખાતું

(3) થાપણના કયા ખાતા પર બોંડ સૌથી વધુ વ્યાજ આપે છે ?

(A) ચાલુ ખાતું

(C) રીકર્ડિંગ ખાતું

(B) બાંધી મુદતનું ખાતું

(D) બચત ખાતું

(4) ભારતની મધ્યस્ಥ બેંકનું નામ શું છે ?

(A) સ્ટેટ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા

(B) સેન્ટ્રલ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા

(C) રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા

(D) બેંક ઓફ ઇન્ડિયા

(5) ઓવરફ્રાફ્ટની સગવડ નિશ્ચિત સમય માટે કરવામાં આવે
ત્યારે તે કયા નામે ઓળખાય છે ?

(A) પે-ઓર્ડર

(B) કેશ-કેર્ડ

(C) ડિમાન્ડ ફ્રાફ્ટ

(D) ઓવરફ્રાફ્ટ

(6) બેન્ક પોતાના દેવા યુક્તવા માટે જે ચેક આપે તેને શું કહે છે?

(A) ટ્રાવેલર્સ ચેક

(B) પે-ઓર્ડર

(C) ડિમાન્ડ ફ્રાફ્ટ

(D) કેશ-કેર્ડ

(7) પ્રવાસમાં રોકડનાં જોખમની સામે બેંક કઈ સેવાનો લાભ લેવામાં આવે છે ?

(A) ડિમાન્ડ ફ્રાઝ્ટ

(B) એક

(C) પે- ઓર્ડર

(D) ટ્રાવેલર્સ ચેક

(8) RTGSમાં ઓળામાં ઓળી કેટલી રકમની ફેરબદલી કરી શકાય છે ?

(A) ગમે તેટલી

(B) 2 લાખ

(C) 5 લાખ

(D) 50,000

(9) આ પ્રકારના વ્યવહારમાં મધ્યસ્થ બેંક Batch પ્રમાણે
વ્યવહાર કરે છે :

(A) NEFT

(C) CORE Banking

(B) RTGS

(D) Call Money

(10) બેન્કો-બેન્કો વચ્ચેના પરસ્પર વ્યવહારો કરી તેઓની
વચ્ચે તત્કાળ ઉલ્લી થતી નાણાંની સમસ્યાનું નિવારણ
શેના દ્વારા થાય છે ?

(A) ક્રોલ-મની

(C) ઓવરડ્રાઇફ

(B) પે- ઓર્ડર

(D) ક્રેશ-કેરિટ

(11) NEFTમાં વધુમાં વધુ કેટલી રકમની ફેરબદલી કરી શકાય છે?

(A) ગમે તેટલી

(C) 5 લાખ

(B) 2 લાખ

(D) 50,000

(12) બેન્ક તરફથી ગ્રાહકને તેની શાખને આધારે ક્યું કાર્ડ આપવામાં આવે છે ?

(A) ડેબિટ કાર્ડ

(C) શાખપત્ર

(B) ક્રેડિટ કાર્ડ

(D) ડિમાન્ડ ફ્રેઝર

પ્રશ્ન 2. નીચેના પ્રશ્નોના એક વાક્યમાં જવાબ આપો :

(1) બેંકનો અર્થ આપો ?

➤ બેન્કિંગની સેવા આપતી સંસ્થાને બેંક તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

(2) કયા પ્રકારનું ખાતું માત્ર ધંધાદારી એકમોના નામે જ ખોલાવી શકાય ?

➤ ચાલુ ખાતું માત્ર ધંધાદારી એકમોના નામે જ ખોલાવી શકાય છે.

(3) કયા પ્રકારના ખાતામાં એક મહિનામાં નાણાં ઉપાડવાની સંખ્યા મર્યાદિત કરવામાં આવે છે ?

➤ બચત ખાતામાં એક મહિનામાં નાણાં ઉપાડવાની સંખ્યા મર્યાદિત કરવામાં આવે છે.

(4) NEFTમાં કેટલી રકમ કે તેથી ઓછી રકમનો રોકડમાં વ્યવહાર કરી શકાય છે ?

➤ NEFTમાં ₹ 50,000 કે તેથી ઓછી રકમનો રોકડમાં વ્યવહાર કરી શકાય છે.

(5) NEFTમાં નાણાંની ફેરબદલી કેટલા સમય સુધીમાં થાય છે ?

➤ NEFTના વ્યવહારમાં નાણાંની ફેરબદલી તે જ દિવસથી
લઈને મહત્તમ 48 કલાક સુધીમાં થાય છે.

(6) ક્યા પ્રકારના કાર્ડ દ્વારા ખાતામાં રકમ જમા હોય તેટલી જ
રકમ વાપરી શકાય છે ?

➤ ડેબિટ કાર્ડ દ્વારા ખાતામાં રકમ જમા હોય તેટલી જ રકમ
વાપરી શકાય છે.

પ્રશ્ન 3. નીચેના પ્રશ્નોના ટુંકમાં જવાબ આપો :

(1) ઓવરફ્રાફ્ટ એટલે શું ?

- ચાલુ ખાતું ધરાવનારના ખાતામાં જે જમા રકમ હોય તેના કરતાં વધુ નાણાં ઉપાડવા દેવાની સગવડને ઓવરફ્રાફ્ટ (અતિરિક્ત ઉપાડ) તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.
- વેપારીની કામચલાઉ નાણાંની જરૂરિયાતને પહોંચી વળવા બેંક આ રીતે નાણાંનું ઘિરાણ કરે છે.

- આ માટે પોતાની કે મિલકતોની જમીનગીરી આપવી
પડે છે.
- જેટલી રકમ ઉપાડવામાં આવે તેના પર જ બેંડ નક્કી
કરેલ દરે વ્યાજ વસૂલ કરે છે.

(2) કેશ-કેરિટ એટલે શું ?

- ઓવરડ્રાફ્ટનો સમય નિશ્ચિત કરી દેવામાં આવે ત્યારે તે કેશ કેરિટના નામે ઓળખાય છે.
- વેપારીને ધંધાના હેતુ કે ધંધાના વિકાસ માટે ધંધામાં રહેલા માલ - સ્ટોક અને ઉધરાણીને ધ્યાનમાં રાખીને ઘિરાણ કરવામાં આવે, તને કેશ કેરિટ કરે છે.
- માલ-સ્ટોકના તારણ સામે બેન્ક આ પ્રકારનું ઘિરાણ કરે છે.

➤ આ પ્રકારના ધિરાણમાં ધંધાકીય એકમાં જેટલા પ્રમાણમાં જેટલા સમય માટે નાણાંનો ઉપયોગ કરે તેટલા પ્રમાણમાં ૪ નક્કી કરેલ દરે વ્યાજની ચુકવણી કરવી પડે છે.

(3) ટ્રાવેલર્સ ચેકની સમજ આપો.

- આધુનિક સમયમાં દેશ-વિદેશમાં લોકો વધુ પ્રમાણમાં પ્રવાસ કરતા થયા છે.
- પ્રવાસ દરમિયાન રોકડ નાણાં ખોવાઈ જવાની કે ચોરાઈ જવાની ચિંતાથી બચવા લોકો ટ્રાવેલર્સ ચેક કઢાવતા હોય છે.
- ટ્રાવેલર્સ ચેક બેંકમાં નાણાં જમા કરાવીને કે જામીન આપીને મેળવી શકાય છે.

- આવા ચેક ધરાવનાર બહારગામ કે વિદેશની શાખામાંથી નમૂના મુજબની સહી કરી નાણાં પ્રાપ્ત કરી શકે છે.
- આ ચેક દ્વારા નાણાંની સલામતી રહે છે.
- આ ચેક ખૂબ જ વિશ્વાસપાત્ર અને હસ્તાંતરક્ષમ હોય છે.
- ATMની સગવડને કારણે ટ્રાવેલર્સ ચેકના વપરાશમાં ઘટાડો થયો છે.

(4) ઇ - બેન્કિંગમાં થતાં બિનનાણાકીય વ્યવહારનાં બે ઉદાહરણ આપો.

- ઇ-બેન્કિંગમાં થતાં બિનનાણાકીય વ્યવહારનાં બે ઉદાહરણ છે :
  - (1) ખાતેદારે બેન્કમાંથી પોતાના ખાતાનું સ્ટેટમેન્ટ મેળવવું અને
  - (2) ચેકબુક મેળવવા રિક્વેસ્ટ (વિનંતી) કરવી.

(5) સમજાવો : (a) કેરિડ કાર્ડ (b) ડેબિટ કાર્ડ (c) ATM

□ કેરિડ કાર્ડ :

- ખાતેદાર કે અન્ય કોઈ પણ વ્યક્તિ બેંકને અરજી કરી કેરિડ કાર્ડની માગણી કરી શકે છે.
- બેંક જે-તે વ્યક્તિની શાખનો પદ્ધતિસર અભ્યાસ કરી, તે વ્યક્તિની દેવું ચૂકવવાની ક્ષમતા નક્કી કરે છે.
- પછી બેંક તે વ્યક્તિને નક્કી કરેલ શાખની કિંમતનું કેરિડ કાર્ડ આપે છે.

- આ કાર્ડની મદદથી વ્યક્તિ વસ્તુની ખરીદી કે અન્ય ચુકવણીઓ કરી શકે છે.
- ખરીદી કરતાં ખાતેદારનાં ખાતામાં નાણા ઉધાર અને વેચનારના ખાતામાં નાણાં જમા થાય છે.
- કાર્ડધારકે નિશ્ચિત સમયગાળામાં તે રકમ બેન્કને ભરપાઈ કરી દેવાની હોય છે.

□ ડેબિટ કાર્ડ :

- જ્યાં ડેબિટ કાર્ડ દ્વારા વ્યવહાર કરવાની સગવડ હોય ત્યાં આ કાર્ડનો ઉપયોગ થઈ શકે છે.
- ડેબિટ કાર્ડધારક આ કાર્ડની મદદથી પોતાની ખરીદી કરી શકે છે.
- જે માટે ખરીદી કર્યા પછી દુકાનદારને કાર્ડ આપવું પડે છે.
- કાર્ડધારકે જેટલી રકમની ખરીદી કરી હોય તેટલી રકમ કાર્ડધારકના ખાતામાંથી ઉધાર કરવામાં આવે છે.

- ડેબિટ કાર્ડ ધરાવનાર પોતાના ખાતામાં જેટલી રકમ જમા હોય તેટલી જ રકમ વાપરી શકે છે.
- ATM (Automated Teller Machine.)
- બેન્કમાં ખાતું ધરાવનાર વ્યક્તિને આવી સગવદ મળી શકે છે.
- ગ્રાહકને જરૂર પડતાં પોતાના ખાતામાંથી બેન્કે નક્કી કરેલ લઘુતમ રકમથી વધારે અને ખાતામાં જમા રકમ કરતાં ઓછી રકમ એકસાથે ઉપાડી શકે છે.

- બેંકનો ઘાતેદાર ઈનિક રકમની મર્યાદા મુજબ મર્યાદિત રકમનો ઉપાડ કરી શકે છે.
- એકસાથે વધુમાં વધુ કેટલી રકમ ઉપાડી શકાય તેની મર્યાદા નક્કી કરેલી હોય છે.
- આ પ્રકારના વ્યવહાર માટે બેંક ગ્રાહકને ATM કાર્ડ આપે છે, જેમાં ખાનગી ચાર આંકડાનો પાસવર્ડ પણ હોય છે.
- આવાં કાર્ડ ગ્રહણ કરી શકે તેવાં યંત્રો બેંકોમાં મૂકેલાં હોય છે.

➢ હાલમાં અન્ય બેન્કનાં થંત્રોમાંથી નાણાંનો ઉપાડ કરી શકાય છે,
જે માટે શોડી વધારાની રકમ ચૂકવવી પડે છે.

પ્રશ્ન 4. નીચેના પ્રમોના મુદ્દાસર જવાબ આપો :

(1) ટ્રેક નોંધ લખો :

(a) કોલ-મની (b) કોર-બેન્કિંગ (c) RTGS (d) NEFT (e) M-Banking

કોલ-મની :

➤ જુદી જુદી બેન્કો વચે વ્યવહારો કરવાની કામગીરી બેન્કો કરે છે.

- ઘણી વાર કોઈ બેંકને ટ્રેકા ગાળા એટલે કે 24 કલાક કે તેથી ઓછા સમય માટે નાણાંની જરૂર હોય છે.
- બીજુ બાજુ અન્ય કોઈ બેંકમાં બિનવપરાવેલ નાણાં પડ્યાં હોય છે.
- આ બંને બેંકો પરસ્પર નાણાંની લેવડ-દેવડ કરી પોતાની મુશ્કેલી ફર કરે છે.
- આ વ્યવસ્થા મધ્યાસ્થ બેંક દ્વારા નિયુક્ત શરેલ એજન્સી દ્વારા થાય છે.

- આમ, નાણાં આપનાર અને લેનારની પ્રક્રિયા મધ્યસ્થ બેંક દ્વારા થાય છે.
- આ વ્યવસ્થામાં નાણાં લેનાર કે નાણાં આપનાર પરસ્પર સંપર્કમાં આવતા નથી, છતાં બેંકોની સમસ્યાનો ઉકેલ આવે છે.
- આ નાણાં જ્યારે માગવામાં આવે ત્યારે તરત ૪ મળી રહે છે. તેથી તેને અંગ્રેજીમાં ‘Call-money’ નામે ઓળખાય છે.

- ધીરાણ મેળવનાર બોંકે મેળવેલ રકમ પર વ્યાજ ચૂકવવું પડે છે.
- વ્યાજના આ દર માંગ અને પુરવઠાને આધારે નક્કી શરતા હોય છે.
- અંગ્રેજીમાં તેને ‘Call-money Rate’ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

□ કોર બેન્કિંગ (Core Banking) :

- કોર બેન્કિંગમાં CORE એ 'Centralized Online Real-time Exchange'નું ટ્રંકાક્ષરી રૂપ છે.
- બેન્કની આ સેવામાં એક જ બેન્કની સમગ્ર વિશની બધી જ શાખાઓ જોડાઈ શકે છે.
- બેન્કના કેન્દ્રીયકૃત સર્વરમાં તે બેન્કની બધી જ શાખાઓના બધા જ ખાતેદારોની માહિતી સંગ્રહેલી હોય છે.

- બેંકનો કોઈ પણ ખાતેદાર બેંક સાથે જે વ્યવહાર કરે તેની માહિતી રિઅલ ટાઇમમાં આ કેન્દ્રીયકૃત સર્વરમાં નોંધાઈ જાય છે, જે આ બેંકની બધી શાખાઓમાંથી જોઈ શકાય છે.
- બેંકની કોઈ પણ શાખામાં ખાતું ધરાવનાર ગ્રાહક તેના ખાતાના વ્યવહારો આ બેંકની કોઈ પણ શાખામાંથી કરી શકે છે.
- તે શાખામાંથી નાણાં ઉપાડી શકે છે, જમા કરી શકે છે તેમજ અન્ય નાણાકીય વ્યવહારો કરી શકે છે.

- આ રીતે ખાતેદાર બેંકની કોઈ એક શાખાને બદલે બેંકનો ખાતેદાર બની જાય છે.
- આ પ્રક્રિયા દ્વારા બેંક અને ગ્રાહકના કાર્યનો સમય અને ખર્ચ ઓછો થાય છે.

□ RTGS (રિઅલ ટાઇમ ગ્રોસ સેટલમેન્ટ) :

- RTGS એ Real Time Gross Settlement'નું ટ્રંકાક્ષરી રૂપ છે.
- આ પદ્ધતિ દ્વારા RTGS સભ્ય બેન્કમાંથી ભારતભરની અન્ય કોઈ પણ RTGS સભ્ય બેન્કમાં નાણાંની ફેરબદલી કરી શકાય છે.
- RTGS સભ્યબેન્કની શાખા IFSC કોડ દ્વારા ઓળખાય છે, જે 11 ડિજિટનો આલફા ન્યૂમેરિક સ્વરૂપે હોય છે.
- IFSC એ 'Indian Financial System Code'નું ટ્રંકાક્ષરી રૂપ છે.

- આ કોડ હૈદરાબાદની IDRBT (Institute for Development and Research on Banking Technology) દ્વારા આપવામાં આવે છે.
- આ પદ્ધતિમાં 'Real Time' એટલે કે 'તે જ સમયે' અને 'Gross Settlement' એટલે 'વ્યવહાર અનુસાર નાણાં જમા કે ઉધાર થાય છે.'
- આ પદ્ધતિમાં નાણાંનો રોકડ વ્યવહાર થતો નથી. તેથી ગ્રાહક અને લાભાર્થી બંનેના બેન્કમાં ખાતાં હોવાં જરૂરી છે.

- RBI (Reserve Bank of India) દ્વારા RTGSમાં ₹ 2 લાખ કે તેથી વધુ ૨ક્રમ જમા કરવાની સેવા મળે છે, જે માટે નાણાં મોકલનાર ગ્રાહકે મિશન ચૂકવવું પડે છે.
- નાણાં પ્રાપ્ત કરનાર ગ્રાહકે કોઈ કમિશન ચૂકવવું પડતું નથી.
- આ વ્યવસ્થામાં ગ્રાહક તરફથી સૂચના મળે એટલે ૨ક્રમ તેના ખાતામાં ઉધારીને તેમાં જણાવેલ વ્યક્તિને ખાતે જમા કરવામાં આવે છે.

- NEFT(નેશનલ ઇલેક્ટ્રોનિક ફંડ ટ્રાન્સફર) :
  - NEFT એ National Electronic Fund Transfer'નું સંક્ષિપ્ત રૂપ છે.
  - આ પદ્ધતિ દ્વારા NEFTનું સભ્યપદ ધરાવતી બેંકમાંથી ભારતભરની અન્ય NEFTનું સભ્યપદ ધરાવતી બેંકમાં નાણાંની ફેરબદલી કરી શકાય છે.
  - આ વ્યવસ્થા ઓનલાઇન થાય છે. આ માટે IFSC કોડ આપવામાં આવે છે, જે 11 ડિજિટનો આંકડા ન્યૂમેરિક સ્વરૂપમાં હોય છે.

- આ વ્યવસ્થામાં ગમે તેટલી રકમની હેરફેર થઈ શકે છે.
- અહીં વ્યવહારો **DNS (Different Net Settlement)** પદ્ધતિથી બેચ મુજબ સેટલ થાય છે.
- આ પ્રકારના વ્યવહારમાં વધુમાં વધુ ₹ 2 લાખની ફેરબદલ કરવાની પ્રક્રિયા બેચ મુજબ થાય છે.
- **RBI** દ્વારા આ વ્યવહારોની પતાવટ ૬૨ કલાકની બેચમાં થાય છે.

- વ્યવહારોની પતાવટ તે ૪ દિવસથી લઈને વધુમાં વધુ 48 કલાક સુધીમાં થાય છે.
- આ પદ્ધતિમાં નાણાં મોકલનાર ગ્રાહકે મિશન આપવું પડે છે. પરંતુ નાળાં મેળવનાર ગ્રાહકે કોઈ કમિશન આપવું પડતું નથી.
- ₹ 50,000 કે તેથી ઓછી રકમ રોકડેથી NEFT કરી શકાય છે. તેમજ વોક ઇન કસ્ટમર એટલે બેંકમાં આવતા ગ્રાહકને પણ તમામ બ્રાન્ચમાંથી NEFTની સેવા મળી શકે છે.

□ M-Banking (મોબાઇલ બેન્કિંગ) :

- મોબાઇલ બેન્કિંગ એક પ્રકારની બેન્કિંગ સેવા છે.
- આ માટે બેન્કમાં વ્યક્તિગત રીતે ગયા વગર કંઈ પણ બેન્કમાં ઇલેક્ટ્રોનિક સાધનોની મદદથી વિશ્વના કોઈ પણ છેડેશી નાણાકીય વ્યવહાર કરી શકાય છે.
- આ માટે ઇન્ટરનેટનું જોડાણ ધરાવતા મોબાઇલની મદદથી નાણાકીય વ્યવહાર કરી શકાય છે.

- દા. તા. ખાતામાં જમા રકમ કે બેંક બેલેન્સની જાણકારી રાખી શકાય છે. લાઇટ બિલ, ટેલિફોન બિલ, ગોસ બિલ, કરવેરા તેમજ અન્ય પ્રકારની ચુકવણી કરી શકાય છે.
- આ સેવાની મદદથી એક ખાતામાંથી બીજા ખાતામાં નાણાંની હેરફેર કરી શકાય છે.
- આ પ્રકારની સેવા પ્રાપ્ત કરવા બેંકને અરજી કરવી પડે છે.
- બેંક મોબાઇલ બેન્કિંગ માટે Login ID અને પાસવર્ડ આપે છે.